

Fokozott hivatalnoki felelősség a gyermekek jogainak védelme érdekében a római jogban – Az örökösök felelőssége a magistratusok gyámrendeléséért¹

Enhanced Responsibility of the Officials to Protect Children's Rights in Roman Law – The Responsibility of Heirs of Magistrates for the Appointment of Guardians

In Ancient Rome, if a child was not under patria potestas, he needed a guardian to manage his property. While in the archaic period guardianship was essentially in the interests of the guardian, there was a gradual change in attitude, with the interests of the ward becoming more and more important. Accordingly, a growing number of legal instruments have been developed to prevent the embezzlement of the assets entrusted to the guardian and to enable the guardian to be prosecuted as effectively as possible in the event of such embezzlement. It is part of this development that in some cases the ward has been able to take action not only against the guardian who has mismanaged or embezzled the ward's assets, but also against a certain number of officials responsible for the appointment of guardians. Moreover, in certain cases, it was not only the officials who were liable, but also the pater familias of the officials; or even their heirs in the event of the death of the magistratus. This latter possibility, however, was (again) the result of a lengthy process. The present study examines the causes and the dogmatic background of this process.

Keywords: *datio tutoris, magistratus municipales, actio subsidiaria, hereditary responsibility, satisfactio rem pupilli salvam fore, quasi delictum*

1. Bevezetés

Az ókori Rómában, ha egy serdületlen nem állt apai hatalom alatt, gyámra volt szüksége, aki serdülettségéig kezelte a vagyonát. Míg az archaikus korban (a modern kor embere számára talán meglepő módon) a gyámság alapvetően a gyám érdekeit szolgálta, aki – legközelebbi *agnat* rokonként – jellemzően a gyámolt örökségének várományosa volt, később fokozatosan kialakult egy szemléletváltás, amelynek következtében egyre inkább a gyámolt érdekei kerültek előtérbe. Ennek megfelelően egyre több olyan jogeszköz alakult ki, amelyek arra irányultak, hogy megakadályozzák a gyám részéről a rábízott vagyon elsikkasztását, hűtlen kezelését, illetőleg ezek esetleges bekövetkezése esetén lehetővé tegyék a gyámmal szembeni minél hatékonyabb eljárást.²

* ORCID ID: 0000-0002-8294-099X.

1 A szerző, aki 2024. június 3-án Pécsen részt vett a "Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között III." című konferencián, köszönetet mond azért, hogy tanulmányával csatlakozhat a konferenciakötethez.

2 FÖLDI – HAMZA, A római jog története 261–263.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 166.; SIKLÓSI, Római magánjog I, 543–545.; HÄHNCHEN, Vormundschaft 796–799.; BABUSIAUX, Klage aus Vormundschaft 2400–2440.; BESSENYŐ, Római magánjog 254.

Ezen fejlődési folyamatba illeszkedik az a jelenség, hogy bizonyos esetekben nem csupán a gyámolt vagyont hibásan kezelő, illetőleg elsikkasztó gyámmal szemben volt lehetősége a gyámoltnak fellépni, hanem a gyámrendelésért felelős hivatalnokok bizonyos körével szemben is. Sőt adott esetben nem pusztán a hivatalnokok tartoztak felelősséggel, hanem hatalomalattiságuk esetén a *peculium* erejéig az érintett hivatalnokok *pater familias*ai is perelhetők lettek,³ vagy – a *magistratus*ok halála esetén – akár az örökösökkel szemben is pert indíthatott a gyámolt. Ez utóbbi lehetőség azonban (szintén) csak egy hosszabb folyamat eredményeképpen alakult ki. Jelen tanulmány e folyamat okait és dogmatikai hátterét vizsgálja.⁴

2. Előkérdések

2.1. A magistratusi gyámrendelés⁵

A hatóság általi gyámrendelésre akkor volt szükség Rómában, ha egy önjogú serdületlennek sem végrendeleti gyámja,⁶ sem pedig törvényes gyámja nem volt.⁷ A hivatalnokok általi gyámrendelésnek a különböző korszakokban és a Római Birodalom meghatározott területein különböző szabályai alakultak ki.

A *magistratus*ok általi gyámrendelés alapját a *lex Atilia*⁸ képezte.⁹ Rómában eredetileg a *praetor urbanus* és a néptribunusok többségének határozatára volt szükség a gyámrendeléshez.¹⁰ *Claudius* óta a *consulokat*,¹¹ *Marcus Aurelius* óta pedig egy külön erre a célra kinevezett tisztségviselőt, a *praetor*

3 ÚJVÁRI, Obstrictus est pater 1073–1086.

4 Jelen tanulmány a szerző „Közszolgálat és felelősség történeti aspektusból” című munkája egyik alfejezetének továbbfejlesztett változata.

5 A *magistratus*i gyámrendelés és az azért való felelősség témaköréhez lásd különösen: ÚJVÁRI, A magistratusok felelőssége 95–115.; ÚJVÁRI, Die Grenzen der magistratischen Haftung 146–167.; ÚJVÁRI, Die Haftung der Magistrate 43–68.; ÚJVÁRI, Közszolgálat és felelősség történeti aspektusból.

6 Gai.1,144–150; Inst.1,13,3–5.

7 Gai.1,155; Inst.1,15,1; Gai.1,185; Inst.1,20,1–5.; KASER – KNÜTEL – LOHSSE, Römisches Privatrecht 376–377.; FÖLDI – HAMZA, A római jog története 262.; MOLNÁR – JAKAB, Római jog 164–165.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 166.; TALAMANCA Istituzioni di diritto romano 159–160., 421–424.; HÄHNCHEN, Vormundschaft 789.

8 A törvény feltételezett keletkezési ideje Kr.e. 210. Lásd hozzá: NÖRR, Zur Palingenesie 2.; KASER – KNÜTEL – LOHSSE, Römisches Privatrecht 377.; KASER, Das römische Privatrecht I, 357. *Grelle* szerint a gyámrendelésről szóló törvény létrejöttét valószínűleg az 1. és 2. pun háború nagy embervesztései indokolták. Lásd: GRELLE, La datio tutoris 413.

9 GUZMÁN, Dos estudios 27–131. Ezzel szemben *Vignerón* úgy véli, hogy a *lex Atiliát* megelőzően a *praetor az imperiuma* alapján rendelt gyámot, s számos külön rendelkezés révén – mint amilyen maga a *lex Atilia* is volt – jutott érvényre az a D.26,1,6,2-ben is megfogalmazott nézet, hogy csak azoknak a *magistratus*oknak van joga a gyámrendeléshez, akiket erre kifejezetten feljogosítottak. Lásd: VIGNERON, Alejandro Guzmán (rec.) 473.

10 Gai.1,185; Inst.1,20,pr.; FIEBIGER – LIEBENAM, Duoviri 1835. *Grelle* szerint ugyanakkor kérdéses, hogy az *ager Romanuson* lévő kisebb *municipiumok* és *coloniák* esetében kit illetett meg a gyámrendelés joga. Valószínűnek tartja, hogy a *praetor* által delegált *praefecti iure dicundo* végezték e feladatot. Utal arra, hogy a gyámrendelés körében a delegáció tilalma pedig csak a principátus idején alakulhatott ki – a D.26,16,2-ben és a D.26,5,8-ban megfogalmazottakkal szemben. Lásd: GRELLE, La datio tutoris 413–414.

11 Suet. Claud. 23,2.; SACHERS, Tutela 1512–1513.; PÓKECZ KOVÁCS, A római közigazgatás 104.; PÓKECZ KOVÁCS, Róma városának közigazgatása 100.

*tutelariust*¹² (később *praetor tutelarist*) is megillette a gyámrendelés joga.¹³ A posztklasszikus kortól kezdve Rómában és Konstantinápolyban a *praefectus urbi* jelölte ki a gyámokat.¹⁴

Az itáliai *municipium*okban *Marcus Aurelius* és *Lucius Verus* császár korától kezdve a *iuridicus regionis* rendelhetett gyámot.¹⁵ A provinciákban pedig a *lex Iulia et Titia*¹⁶ alapján a klasszikus korban a *proconsul* és a *praeses provinciae* feladata volt a gyámrendelés.¹⁷ A latin *municipium*okban és római *coloniákban*¹⁸ (továbbá valószínűleg a római *municipium*okban is¹⁹) a klasszikus kor végétől kezdve a helytartó mellett a *magistratus municipales* (vagyis többnyire a *duumviri*, vagy adott esetben a *quattuorviri*) is rendelhettek gyámot. A *datio tutoris* az érintett városok municipális alkotmánya tette számukra lehetővé.²⁰

Vitatott a szakirodalomban, hogy a *peregrinus* közösségekben a helyi hivatalnokokat is megillette-e a *ius tutoris dandi*. A *constitutio Antoniniana* előtti időszakot illetően a római polgárok vonatkozásában általában vitatják, a peregrinusok vonatkozásában viszont többnyire elfogadják ezt a feltételezést, ahogyan a *constitutio Antoniniana* utáni időszak vonatkozásában is.²¹

12 Frag. Vat. 244.

13 KASER – KNÜTEL – LOHSE, *Römisches Privatrecht* 377.; KASER, *Das römische Privatrecht* I, 357.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS *Római magánjog* 166.; TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano* 160.; GALABOFF, *La datio tutoris* 137–138.; NÖRR, *Zur Palingenesie* 20., 31.; KRUSE, *Governmental Control* 176.; CHEVREAU, *The Evolution of Roman Guardianship* 190–191.; SCIUTO, *I limiti alia competenza* 351.; SIKLÓSI, *Római magánjog* 540.

14 KASER – KNÜTEL – LOHSE, *Römisches Privatrecht* 377.; TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano* 160.; Inst.1,20,4; SACHERS, *Tutela* 1515.; GALABOFF, *La datio tutoris* 184.; KASER, *Das römische Privatrecht* I, 357.; HÄHNCHEN, *Vormundschaft* 789.

15 Frag. Vat.205, 232, 241. KASER, *Das römische Privatrecht* I, 357. A *iuridici* rendszerét *Marcus Aurelius* az igazságszolgáltatás hatékonyabb biztosítása érdekében hozta létre. Vö.: PÓKECZ KOVÁCS, *A principátus közjoga* 125. A *iuridicus*ok császári hivatalnokok voltak, a császár nevezte ki őket, hivatali idejük a császár akaratától függött, és a bírói hatalmukat a *princeps*éből eredeztették. Lásd: SIMSHÄUSER, *Iuridici* 241.

16 NÖRR, *Zur Palingenesie* 2. Ez valószínűleg két törvény volt. *Sachers* szerint a *lex Titia* vélhetően Kr. e. 99-ben keletkezett, s eredetileg valamennyi provinciára vonatkozhatott, de később valószínűleg a *senatus* provinciákban alkalmazták ezt a törvényt a gyámrendelés kapcsán. A Kr. e. 32-ből származó *lex Iulia de tutela* hatálya a *provinciae Caesaris*ra terjedt ki. Lásd: SACHERS, *Tutela*, 1513. *Nörr* Kr. e. 31-re teszi a *lex Titia* keletkezési idejét. Lásd: NÖRR, *Zur Palingenesie* 2.

17 Gai.1,185; Inst.1,20,pr.; KASER – KNÜTEL – LOHSE, *Römisches Privatrecht* 377.; NÖRR, *Zur Palingenesie* 29.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS *Római magánjog* 166.; TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano* 160.; SACHERS, *Tutela* 1513.; SCIUTO, *I limiti alia competenza* 350., 390. SIKLÓSI, *Római magánjog* 540. A *praeses* kifejezést a 2. századtól kezdve a tartományi kormányzók megjelölésére használták mind a *senatori*-, mind a lovagrendiek vonatkozásában. Lásd: PÓKECZ KOVÁCS, *A principátus közjoga* 128.

18 *c. 29 lex municipi (Irnitani, Salpensani); c. 109 lex Coloniae Genetivae Iuliae (lex Ursonensis)*. A témához lásd különösen: ILLÉS, *A lex Irnitana*.

19 KASER, *Das römische Privatrecht* I, 357.; FIEBIGER – LIEBENAM, *Duoviri* 1834–1835.; RUDORFF, *Das Recht der Vormundschaft* I 354.

20 Lásd: ERMAN, *Eine römisch-ägyptische Vormundschaftssache* 247–253.; TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano* 160.; GLÜCK, *Pandecten* 30., 1., 411.; RUDORFF, *Das Recht der Vormundschaft* III, 159.; ZIEGLER, – SONTHEMEIER, *Der Kleine Pauly* 880–881.; KASER, *Das römische Privatrecht* I, 357.

21 SCIUTO, *I limiti alia competenza* 370–371.; MITTEIS, *Über die Kompetenzen* 393–396.; KRUSE, *Governmental Control* 181–182.

2.2. A magistratusok gyámrendeléssel kapcsolatos felelőssége

A *magistratusok*nak akkor kellett a gyámrendelésről gondoskodniuk, ha egy önjogú serdületlennek nem volt gyámja, vagy annak személye bizonytalan volt. Ilyen esetekben bárkinek joga volt a gyámrendelést kérvényezni, egyes közeli hozzátartozóknak, mint például a serdületlen anyjának pedig ez egyben a kötelessége is volt.²²

A hivatalnokoknak sok esetben meg kellett vizsgálniuk, hogy a javasolt személy alkalmas-e (*idoneus*) a gyámi feladatok ellátására.²³ Az is gyakran előfordult, hogy a *magistratusok* a gyámság megkezdése előtt egy *satisdatio/cautio rem pupilli salvam fore* megtételére kötelezték a gyámot.²⁴ Ez egy kezességgel biztosított *stipulatio* volt, amelyben a gyám ígéretet tett arra, hogy megfelelően fogja kezelni a gyámolt vagyont, s mindazt megteszi a gyámsággal kapcsolatosan, amit a *bona fides* megkövetel.²⁵ A *satisdatió*ból egy *actio ex stipulatu* keletkezett a gyámolt számára a gyámjával szemben. Ez a kereset tartalmilag egyenértékű volt az *actio tutelae directával*, és az is lehetővé vált általa, hogy a gyám fizetéképtelensége esetén annak kezeseit is beperelje a gyámolt.²⁶

Azonban nem minden gyám volt köteles ezen biztosíték nyújtására. Alapvetően a törvényes gyámok, a *magistratus municipales* által rendelt gyámok,²⁷ valamint a nagyobb *magistratusok* által *sine inquisitione* (előzetes vizsgálat nélkül) kinevezett gyámok voltak a *satisdatio* megtételére kötelezve.²⁸

2.3. A mögöttes felelősséggel tartozó magistratusok

Idővel bizonyos *magistratusok* feleltek azért, ha e kötelezettségeiknek szándékosan vagy gondatlanságból nem, vagy nem megfelelően tettek eleget, például mert – tudomásuk ellenére – egyáltalán nem rendeltek gyámot egy olyan serdületlennek, akinek gyámra lett volna szüksége, vagy alkalmatlan gyámot rendeltek számára, vagy (annak ellenére, hogy ez szükséges lett volna) nem kötelezték a gyámot a *satisdatio* megtételére, illetőleg megfelelő kezes állítására. Ha a gyám nem megfelelően kezelte a gyámolt vagyont, s előbbinek nem maradt elegendő vagyona, amelyből a gyámolt kárát megtéríthette volna, *Traianus* császár korától kezdve az egykori gyámoltnak egy kereset állt rendelkezésére a municipális *magistratusok*kal szemben.²⁹ „*In magistratus municipales*

22 D.26.6.1; D. 26,6,2,1–2; KASEL – KNÜTEL – LOHSSE, Römische Privatrecht 377.; KASER, Das römische Privatrecht I, 358.; SACHERS, Tutela 1518–1519.; GALABOFF, La datio tutoris 181–183.

23 D.26,2,18; D.26,7,3,3; SACHERS, Tutela 1519–1520.

24 Gai.1,119; FÖLDI – HAMZA, A római jog története 263. Lásd még: CARBONE, Tutori magistratuali 1–28.

25 D.46,6,11; SACHERS, Tutela 1569–1571; LENEL, Das Edictum Perpetuum 540–541; KASER – KNÜTEL – LOHSSE, Römische Privatrecht 380.; CARBONE, Satisdatio tutoris 1.

26 SACHERS, Tutela 1571.; GALABOFF, La datio tutoris 93.; KASER, Das römische Privatrecht I, 364–365.; BABUSIAUX, Klage aus Vormundschaft 2414–2415.

27 D.26,4,5,1; D.26,3,5; Gai.1,199; SACHERS, Tutela 1569–1570; KASER – KNÜTEL – LOHSSE, Römische Privatrecht 380; KASER, Das römische Privatrecht I, 365.; GALABOFF, La datio tutoris 92.

28 C.5,59,5,pr; Levy, Die Haftung mehrerer Tutoren 36–37.; GLÜCK, Pandecten 30., 1., 357.; KÜBLER, Die Haftung 185–186. A témához lásd még: CARBONE, Satisdatio tutoris 15–23.; CARBONE, Un intervenuto 261–262. Vö.: HÄHNCHEN, Vormundschaft 796–797.; BABUSIAUX, Klage aus Vormundschaft 2416. *Babusiaux* szerint úgy tűnik, hogy a *tutela dativa* esetén a 3. században általánossá vált a *satisdatio* megtételének kötelezettsége. Lásd: BABUSIAUX, Klage aus Vormundschaft 2416.

29 C.5,75,5; D.27,8,2, LEVY, Privatstrafe und Schadensersatz 41.; KARLOWA, Römische Rechtsgeschichte 596.; NÖRR, Zur Palingenesie 25–26.; RUDORFF, Das Recht der Vormundschaft III, 154.; SACHERS, Tutela 1581.; GLÜCK, Pandecten 30, 1, 411.; KASER, Das römische Privatrecht I, 367.; RAMPAZZO,

*tutorum nominatores, si administrationis finito tempore non fuerint solvendo nec ex cautione fidei-
ussionis solidum exigi possit, pupillis quondam in subsidium indemnitate nomine actionem utilem
competere ex senatus consulto, quod auctore divo Traiano parente nostro factum est, constituit.*” (294²)³⁰

A szöveghelyből az derül ki, hogy egy *Traianus* császár javaslatára létrejött *senatus consultum* alapján az egykori gyámoltat vagyonának helyreállítása céljából egy *utilis actio* illeti meg a gyámolt személyére javaslatot tevő *magistratus municipales* szemben. A gyámolt abban az esetben élhet ezzel a keresettel, ha a gyámok a gyámság megszűnésekor fizetésképtelenek voltak, s a kezesektől sem lehetett a teljes összeget behajtani.

Az érintett személyi kör vonatkozásában tehát kiemelendő, hogy a fenti *rescriptum* értelmében a gyámolt a municipális *magistratus*okkal szemben indíthatott keresetet. Ez a kereset a források által gyakran *utilis actio*ként említett *actio subsidiaria* volt, amelyet a gyámolt – ahogy arra a neve is utal – csak abban az esetben indíthatott meg, ha korábban már perelte a gyámjait, de azok legalább részben fizetésképtelenek voltak.³¹

Hadrianus császár egyik rendelete szerint a gyámolt azokat a személyeket is perelhette, akiknek az volt a feladata, hogy a gyámoltnak nyújtandó *satisfactio*t értékelje.³² Sőt a gyámolt – bizonyos kivételes esetekben³³ – az *ordo decurionum* (városi tanács) tagjaival szemben is felléphetett. Így különösen akkor, ha a *decuriones*³⁴ maguk rendelték a gyámot, mert azok, akiket megilletett volna a gyámrendelés joga, nem voltak jelen.³⁵ Továbbá abban az esetben is, ha a városi tanács vállalta a felelősséget a gyámrendelésért.³⁶ Ezekben az esetekben csak azokkal a *decurio*kkal szemben lehetett pert indítani, akik részt vettek a gyámrendelésben.³⁷

Fontos azonban kiemelnünk, hogy a gyámrendelésért való szubszidiárius felelősség soha nem terhelte a magasabb rangú hivatalnokokat (mint például a *praefectus urbis*, a *praetor*, a *consul* vagy a helytartót), akik elsősorban jogosultak voltak gyámot rendelni.³⁸ A *datio tutoris*ért csak

La «nominatio» 373–374.; SCIUTO, I limiti alia competenza 372–373.

30 C.5,75,5, *Imperatores Diocletianus, Maximianus*.

31 GLÜCK, *Pandecten* 30., 1., 406. A kereset elnevezésének klasszikus eredete mellett foglaltak állást a következők: ALBERTARIO, Dell’ «actio subsidiaria» 3.; LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 41.; LENEL, *Das Edictum Perpetuum* 321. *Brugi* ezzel szemben vitatja az elnevezés klasszikus eredetét, s úgy véli, hogy az a iustinianusi kompiláció eredménye. Lásd: BRUGI, Dell’ azione sussidiaria 143–144. *Levy* szerint a kereset elnevezése valószínűleg *Traianus* császár *senatus consultum*ára vezethető vissza, amely a kereset szubszidiaritására kezdettől fogva nagy hangsúlyt fektetett. Lásd: LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 41. *Sachers* úgy véli, hogy a keresetet a klasszikus korban *utilis actio*nak nevezték, de az *actio subsidiaria* elnevezés valószínűleg már a kései klasszikus korban előfordult. Lásd: SACHERS, *Tutela* 1581.

32 D.27,8,1,8; CARBONE, *Satisfactio tutoris* 127. A posztklasszikus korban, Rómában és Bizáncban a *praetor tutelaris scribajának* (írnokának) volt az a feladata, hogy a gyámolt vagyonát felleltározza, illetve hogy felbecsülje azt, és ez alapján megállapítsa a *cautio/satisfactio* mértékét. Lásd: Nov. 94. [Epilogus]; RUDORFF, *Das Recht der Vormundschaft* III, 159.; SACHERS, *Tutela* 1582.; GLÜCK, *Pandecten* 30, 1, 416–417.

33 NÖRR, *Zur Palingenesie* 33.; SACHERS *Tutela* 1581.

34 A *decuriones* az önkormányzattal bíró közösségekben az *ordo decurionum*, vagyis a városi tanács tagjai voltak. Lásd: HAVAS – NÉMETH – SZABÓ, *Római történeti kézikönyv* 182–183.

35 D.26,5,19pr.

36 D.27,8,1pr.

37 SACHERS, *Tutela* 1581.

38 Inst.1,24,4; RUDORFF, *Das Recht der Vormundschaft* III, 161.; KARLOWA, *Römische Rechtsgeschichte* I 596.; GLÜCK, *Pandecten* 30, 1, 412.

az alacsonyabb rangú hivatalnokok feleltek,³⁹ így különösen a *magistratus municipales*,⁴⁰ vagy esetleg a *praetor scribája*.⁴¹

3. A magistratusok örököseinek felelőssége – az *actio subsidiaria* kettős természete

Adott esetben fontos kérdésként merülhetett fel a gyámja vagyonkezelése miatt kárt szenvedett gyámolt számára, hogy pert indíthat-e a gyámját egykor kirendelő *magistratus* örököseivel szemben. Ahogy az alábbiakból látható lesz, a források arra engednek következtetni, hogy a *datio tutoris* végző *magistratusok* örökösei nem minden korszakban, ill. esetben feleltek a gyámolttal szemben a gyámrendelés hiányosságaiért.

Az alábbi iustinianusi forrás értelmében alappal feltételezhető, hogy eredetileg a *magistratusok* szubszidiárius felelősségét elrendelő *senatus consultum* alapján az *actio subsidiaria* nem volt megindítható a *magistratusok* örököseivel szemben. Csak később vált lehetővé – részben császári *constitutiók* révén, részben a jogtudósok *responsumai* alapján – hogy velük szemben is fel lehessen lépni (bizonyos feltételek fennállása esetén) ezzel a keresettel.⁴² „*Sciendum autem est non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex administratione teneri, sed etiam in eos qui satisfactionem accipiunt subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. Subsidiaria autem actio datur in eos qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisfacere non curaverint aut non idonee passim essent cavere. Quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur.*”⁴³

A mögött a fejlődési folyamat mögött, hogy az *actio subsidiaria* eredetileg nem volt a *magistratusok* örököseivel szemben megindítható, később viszont ellenük is megadták, feltételezhetően két ok húzódott meg.

Az elsődleges ok, amely miatt egyáltalán kérdésként merülhetett fel, hogy az *actio subsidiaria* a *magistratusok* örököseivel szemben is megindítható-e, minden bizonnyal abban állt, hogy ezt a keresetet eredetileg *poenalis actio*nak tekintették,⁴⁴s – mint az köztudott – a *poenalis actio*ók az alperes örököseivel szemben nem voltak megindíthatók (hacsak a per az alperes halála előtt nem jutott el a *litis contestatio* szakaszába).⁴⁵ Ezt támasztja alá egy *Modestinus* fragmentum is, amelyben kijelentésre kerül, hogy a *magistratusok*nak *poenát* kell fizetniük a gyámrendeléssel

39 Az alábbiakban elsődlegesen rájuk vonatkozik a *magistratus* kifejezés.

40 SACHERS, Tutela 1582.

41 Lásd még: HÄHNCHEN, Vormundschaft 798.

42 RUDORFF, Das Recht der Vormundschaft III, 164.; SACHERS, Tutela 1581., 1583.; KÜBLER, Ferrini (rec.) 514.; KÜBLER, Die Haftung 213.

43 Inst. 1,24,2. „*Tudni kell, hogy nemcsak a gyámok és gondnokok felelősek a vagyonkezelésből folyólag a gyámoltaknak, serdületleneknek, és a többi személyeknek, hanem azok ellen is van pótkereset, akik a biztosítékot elfogadják, mely kereset nekik végső védelmül szolgál. Pótkeresetnek helye van azok ellen, akik vagy egyáltalán nem gondoskodtak a gyámok, illetőleg a gondnokok biztosítékáról, vagy megelégedtek elégtelen biztosítékokkal. Ez a kereset úgy a jogtudósok döntései, mint császári rendeletek alapján az örökösökre is kiterjed.*” A fordítást lásd: MÉSZÖLY, Justinianus 42.

44 LEVY: Die Konkurrenz 304.; SACHERS, Tutela 1581. *Mitteis* nem vitatja a kereset *poenalis* jellegét – éppen a *Modestinus*-fragmentum bizonyítékai alapján –, ennek okát azonban megfejtethetlenné tartja. Lásd: MITTEIS, Levy, (rec.) 335.

45 KASER, Das römische Privatrecht 612.; FÖLDI – HAMZA, A római jog története 565.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, Római magánjog 351.; MOLNÁR – JAKAB, Római jog 331.; SIKLÓSI, Római magánjog 1611.

kapcsolatosan velük szemben megindított keresetből eredően: „*An in magistratus actione data cum usuris sors exigi debeat, an vero usurae peti non possint, quoniam constitutum est poenarum usuras peti non posse, quaesitum est. Et rescriptum est a divis Severo et Antonino et usuras peti posse, quoniam eadem in magistratibus actio datur, quae competit in tutores.*”⁴⁶

Modestinus arra a kérdésre keresi a választ, hogy abban az esetben, ha a keresetet megadták a *magistratus*okkal szemben, a követelést kamattal együtt lehet-e érvényesíteni, vagy kamatot nem lehet követelni, mert a császári rendeletekben az került meghatározásra, hogy *poena* estében nem követelhető kamat. *Modestinus* kifejti, hogy *Septimius Severus* és *Antoninus Caracalla* császár úgy döntött, hogy kamatot is lehet követelni, mert a *magistratus*okkal szemben ugyanazt a keresetet lehet megindítani, mint amelyet a gyámokkal szemben is megadnak.

Levy szerint a szöveghelyből arra lehet következtetni, hogy az *actio subsidiariát* még a *Severus*ok idejében is *poenalis* aktiónak tekintették, ezért merült fel a kérdés a fragmentumban, hogy lehet-e kamatfizetésre kötelezni a marasztalt *magistratus*okat.⁴⁷ Valamint más fragmentumokban, hogy öröklődik-e a kötelezettségük az örökösöikre.⁴⁸ Ezen kérdések problémaként való felmerülése a kereset *poenalis* jellegére utal, hiszen egy *rei persecutoria actio* esetében ezek a kérdések fel sem vetődnének, hanem egyértelmű lenne rájuk az igenlő válasz.⁴⁹

A fentiekből tehát arra lehet következtetni, hogy a kereset eredetileg *poenalis* jellegű volt, de egyúttal olyan sajátosságokkal is bírt, amelyek a *rei persecutoria actio*kra jellemzőek. Ilyen sajátossága volt például – azon túl, hogy a kamatokra is irányult – az, hogy a kereset nem volt *noxalis* jellegű. Ha ugyanis a gyámrendelésért felelős *magistratus patria potestas* alatt állt, a *pater familias* a gyámrendelés hiányosságaiért eredetileg egyáltalán nem felelt,⁵⁰ s a későbbi időkben is csak az *actio de peculio*val volt perelhető.⁵¹

Az érzékelhető kettősség egyik fő okaként azt lehet megjelölni, hogy a kereset – ahogy arra *Levy* helyesen rámutatott – minden bizonnyal a hivatali, vagy ahhoz hasonló tevékenységből származó regresszkeresetek csoportjába tartozott, amelyek büntető jellege a klasszikus korban még megmaradt, de a regressz-cél, vagyis a megtérítési igény érvényesítése, mint a kereset jellemzője, *rei persecutorius* hatásokat eredményezett.⁵² Ez a vagyoni megtérítési cél valószínűleg különösen fontos volt a gyámság esetében. A forrásokból ugyanis az tűnik ki, hogy a császárkorban egyre erősebb törekvések irányultak a gyámoltak vagyonának minél hatékonyabb védelmére. Ez részben azzal a ténnyel is összefüggésben állhatott, hogy a serdületlenek gyámsága a Kr.u. 2. századtól kezdve a császári jogalkotás, és az azt kísérő jogtudósi tevékenység egyik központi témáját képezte.⁵³ A gyámság azonban már az ezt megelőző időszakban is központi szerepet játszott Róma jogéletében. Valószínűleg azért, mert ennek kapcsán sok esetben olyan jelentős vagyontömegek kezeléséről és ellenőrzéséről volt szó, amelyek Róma társadalmi elitje számára nagy társadalmi

46 D.27,8,9, *Modestinus* 4 pand.

47 D.27,8,9.

48 D.27,8,4; D.27,8,6; D.27,8,7; D.46,3,96,1; C.5,75,2; Inst.1,24,2.

49 LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 43.

50 D.50,1,2pr.–5.

51 D.27,8,1,17; D.15,1,3,13; LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 45.; SACHERS, *Tutela* 1581., 1583.; GLÜCK, *Pandecten* 30, 1, 415.; RUDORFF, *Das Recht der Vormundschaft* 165–166.

52 LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 41.

53 NÖRR, *Zur Palingenesie* 23.; JAKAB, *Vis ac potestas* 211. Megfigyelhető, hogy a jogtudósok a gyámság témaköréhez kapcsolódó szöveghelyekben rendkívül sok császári *rescriptum*ra hivatkoznak. Lásd: JAKAB, *Vormundschaft* 215.; JAKAB, *Vis ac potestas* 211.

és gazdasági jelentőséggel bírtak.⁵⁴

A fentiekből véleményem szerint arra a következtetésre lehet jutni, hogy a (municipális) *magistratusok* gyámrendeléséért való felelősségének kvázideliktuális jelleget lehet tulajdonítani,⁵⁵

54 JAKAB Vormundschaft 207. A gyámságnak az alacsonyabb átlagéletkor miatt is nagy jelentősége volt Rómában. Saller szerint a római polgárok körülbelül egyharmada a serdültsege elérése előtt elveszítette apját, egy másik harmada pedig a 25. életének elérése előtt. A *sui iuris* férfi serdületlenek többen voltak, mint a 25 év feletti *sui iuris* férfiak. Körülbelül a földvagyon egyharmadának tulajdonosai a serdületlenek közül kerültek ki, s egy másik ötöd részének tulajdonosai a 14 és 25 év közöttiek közül. Osztályonként és régióként lehettek eltérések, de ezek nem változtatnak az összképen. (SALLER, Patriarchy 181–190.) Saller számításai és állításai megdöbbentőek ugyan, de mindenképpen rávilágítanak azokra a strukturális eltérésekre, amelyek az ókori lakosság és korunk társadalmi között állnak fent. (GRELLE, La datio tutoris 412.) A gyámság kiemelkedő társadalmi és gazdasági jelentősége a forrásokban is leképeződik. Ha a római jogtudósoktól származó (s döntően *Iustinianus* kompilatorai által rendszerezett) írásokat vizsgáljuk, a gyámság aránya e forrásokban is tükrözi a gyámság jogpolitikai jelentőségét. Így például *Gaius Institúciói* első könyvének mintegy egyharmadát teszik ki a gyámságra vonatkozó szabályok. *Iustinianus Institúciói* első könyvében (*De personis*) ez az arány már a sorok 45 százalékát jelenti. A döntően a klasszikus kori római jogtudósok írásait összefoglaló *Digesta* ötven könyvből kettő, a D.26 és a D.27 a gyámságnak van szentelve. Sokatmondó, hogy a gyámságra vonatkozó sorok száma mintegy 5.500, míg a korabeli gazdasági életben legnagyobb jelentőséggel bíró két szerződésre, az adásvételre kb. 3.000 sor, a *locatio conductio*ra pedig mindössze 980 sor vonatkozik a *Digesta*ban. Lásd: JAKAB Vormundschaft 206–207.; JAKAB, Vis ac potestas 202–203.

55 Bár *Iustinianus Institúcióiban* az „*obligationes quae quasi ex delicto nascuntur*” cím alatt (ahogy *Gaius Res cottidianae*-ban is) csak négy *quasi delictualis* tényállás kerül említésre, melyek az egyik peres félnek kárt okozó bíró felelőssége (*iudex qui litem suam fecit*), a lakás gazdájának felelőssége a lakásból kiöntött vagy kidobott tárgyakért (*actio de deiectis vel effusis*), valamint a nyilvános helyen elhelyezett és leeséssel fenyegető tárgyakért (*actio de posito vel suspensio*), továbbá a hajós és fogadós felelőssége az alkalmazzottak és állandó vendégei által elkövetett lopásért vagy dologrongálásért (*actio furti/damni adversus nautas cauponas stabularios*). (Ezekben az esetekben a marasztaló ítélet *poenara* ment.) Ugyanakkor – *Arangio-Ruizzal* és *Földi András*sal egyetértve – feltételezhetjük, hogy a négy felsorolt tényállás mellett más *quasi delictumok* is előfordulhattak Rómában, amelyek azonban a rövid terjedelmű tankönyvekbe, mint amilyen az *Institutiones* is volt, nem kerülhettek be. Lásd: FÖLDI, Die sogenannte quasideliktische Haftung 280–281.; FÖLDI, A kvázideliktuális felelősség 342–343.; FÖLDI, Appunti sulla categoria dei quasi-delitti 428–429.; KASER, Das römische Privatrecht 428.

Kiemelendő azonban, hogy sem a forrásokban, sem pedig a szakirodalomban nincs konszenzus a tekintetben, hogy melyek azok a dogmatikai sajátosságok, amelyek a *quasi delictumok* tényállásait összekötik. Lásd: FÖLDI, Die sogenannte quasideliktische Haftung 281.; FÖLDI, A kvázideliktuális felelősség 342–348.; FÖLDI, Appunti sulla categoria dei quasi-delitti 431–435.; KASER, Das römische Privatrecht II, 428.) Földi összefoglalása szerint a négy fentebb említett *quasi delictum* közös sajátossága, hogy (1) a *praetori edictum* szankcionálta őket, (2) hogy olyan jogellenes cselekményekről van szó, amelyek alapján egy *poenalis actio* indítható, (3) hogy az elkövetési magatartás bizonyos szempontból közvetett (nem feltétlenül saját magatartásról van szó, vagy hiányzik a fizikai kauzalitás, ill. a fizikai tevékenység). Ezek a közös sajátosságok Földi szerint azonban nem igazán alkalmasak arra, hogy a *quasi delictumok* dogmatikai függetlenségét indokolják. Ha mégis meg kellene jelölni egy közös *differentia specificát*, az Földi szerint az elkövetési magatartás indirekt jellege lenne (a *iudex qui litem suam fecit* esetében az intellektuális károkozás, a másik három esetben pedig a másért való felelősség). Földi azonban arra is utal, hogy egyes elméletek szerint a *quasi delictumok* nem egyetlen kritériummal jellemezhetőek, hanem több negatív kritérium, mondhatni „maradékélv” alapján kerülhetnek egy csoportba. Lásd: FÖLDI, Die sogenannte quasideliktische Haftung 284–285.; FÖLDI, A kvázideliktuális felelősség 345–346.; FÖLDI, Appunti sulla categoria dei quasi-delitti 431–435. Van azonban olyan álláspont is, amely szerint a lényegi eltérés abban állhat, hogy míg a *delictumok* (a *damnum iniuria datum* kivételével) csak szándékosan lehet elkövetni, a *quasi delictumok* gondatlanul

mely sajátos módon átmenetet képez a deliktuális és a kártérítési felelősség között, s amelyben inkább a vagyoni megtérítési jelleg dominál, mivel a marasztalás alapvető célja a gyámolt vagyónának minél teljesebb helyreállítása, nem pedig a kötelességszegő *magistratus* megbüntetése volt.⁵⁶

S e vagyoni *reparatio*, mint elsődleges cél minél teljesebb megvalósítása érdekében indokolt volt az *actio subsidiariát* szükség esetén a gyámrendelés során hibázó *magistratus municipales* örökösivel szemben is megadni az egykori gyámoltnak.

A kereset kvázideliktuális jellegét látszik igazolni az a tény is, hogy a források párhuzamot vonnak a *iudex qui litem suam fecit* és a gyámrendelésért felelős *magistratus municipales* között.⁵⁷

A másik oka annak, hogy a gyámolt eredetileg nem léphetett fel a *magistratusok* örökösei ellen, azzal a ténnyel is összefüggésben állhatott, hogy a *magistratusok* a gyámrendelés kapcsán leggyakrabban azt a hibát követték el, hogy nem kötelezték a gyámot kezes állítására, noha arra szükség lett volna. Ebben az esetben a *magistratusok*nak a mulasztásuk miatt (mintegy büntetésként) az általuk rendelt gyámok *quasi* kezeseként kellett felelniük. De mivel eredetileg minden bizonnyal *sponsorok*at is elfogadhattak a gyámok kezeseként,⁵⁸ s mivel a *sponsorok* kötelezettsége nem szállt át az örökösöikre, jogosnak tűnhetett, hogy a *magistratusok*nak – mint *quasi* kezeseknek – az örökösei sem voltak perelhetők. Később azonban a *fideiussio*nak a *satisfatio rem pupilli salvam fore* körében való elterjedésével⁵⁹ – mivel a *fideiussorok* kötelezettsége már örökölheto volt – jogosabbnak tűnt az elvárás, hogy a *quasi* kezesként felelősséggel tartozó municipális *magistratusok* jogállása már a felelősségük örökösöikre való átszállása tekintetében is inkább a *fideiussoroké*hoz közelítsen.

*Ulpianus Disputatiói*nak stráßburgi fragmentuma is a fentieket igazolja. Ebben a fragmentumban arról tudósít *Ulpianus*, hogy *Iulianus* még elutasította a *magistratusok* örökösének felelősségét,⁶⁰ s *Antoninus Pius* volt az, aki első ízben tette lehetővé, hogy a gyámolt a *magistratusok* örökösivel

is. Vö.: ROTONDI, *Dolus ex delicto* 386–387, 449.; ALBERTARIO, *Studi di diritto romano* III, 86–90.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, *Római magánjog* 359.) *Földi* azonban nem ért egyet az utóbbi elmélettel. Lásd: FÖLDI, A kvázideliktuális felelősség 345–348. *Talamanca* szerint nehéz lenne megmondani, hogy a *quasi delictumok* felsorolása az *Institutiones*ben csupán példázó vagy taxatív-e, s hogy az adott tényállásokat mely okból sorolták a *quasi delictumok* közé. Utal arra, hogy egyes álláspontok szerint a *differentia specifica* vagy a másokért való felelősségben állhat, vagy abban, hogy a *quasi delictumok*at gondatlanul is el lehet követni. Ugyanakkor elismeri, hogy ezek a magyarázatkísérletek sem adnak általánosan érvényes magyarázatot, mert mindkettő vonatkozásában van kivétel a négy *quasi delictum* között. Lásd: TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano* 632–633. *Kübler* úgy véli, hogy *Gaius a variae causarum figurae*-t nem elméleti, konstruktív okokból, hanem gyakorlati megfontolásból alakította az adott módon. Lásd: KÜBLER, *Die Haftung* 219. A *quasi delictumok* kérdésköréhez lásd még: KASER, *Das römische Privatrecht* II, 428–429.; SIKLÓSI, *Római magánjog* II, 1654–1656.

56 Bár más összefüggésben, de *Kaser* is megállapítja, hogy a posztklasszikus korban az a tendencia volt megfigyelhető, hogy a magánbűncselekményekből származó keresetek büntető funkciója visszaszorult a megtérítési funkció javára („Mit alldem zeigt sich die Tendenz, die Straffunktion der Klagen aus Privatdelikten zugunsten der Ersatzfunktion zurückzudrängen“). Lásd: KASER, *Das römische Privatrecht* II 430.

57 Lásd alább. Vö.: LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 48–51.; PERNICE, *Labeo* II, 165–170. Ezzel szemben *Kübler* úgy véli, hogy a *magistratus* hibás gyámrendeléséből eredően inkább egy *quasi contractus* keletkezik, eltérően a *iudex qui litem suam fecit* tényállásától, amely szerinte valóban egy *quasi delictumot* keletkeztet. Vö.: KÜBLER, *Die Haftung* 213–214.

58 KASER, *Das römische Privatrecht* I 365.

59 A források ezzel összefüggésben több alkalommal is *fideiussorok*ról tesznek említést. (Pl. D.27,8,1pr., D.27,8,1,11; D.27,8,1,13 11; C.5,59,5pr.; C.5,75,4; C.5,75,6pr.-1)

60 *Levy* szerint *Iulianus* egyértelműen az *actio subsidiaria poenalis* jellege miatt utasította el a *magistratusok* örökösének felelősségét. Erre utal a *iudex, qui litem suam fecit*-tel történő összehasonlítás is. Lásd: LEVY, *Privatstrafe und Schadensersatz* 44.

szemben is felléphessen.⁶¹ *Ulpianus* ún. strasburgi fragmentumának (Ulp. fr. Arg. 11-12)⁶² 2. része a *magistratus municipales* ellen megindítható *actio subsidiariá*ról szól: „...municipia ... in (?) eos esse tute. ... ita demum ...excussis⁶³ facultatibus tutorum satis ei fieri non potuerit eamque actionem causa cognita in eos dandam esse divumque Pium rescripsisse et in heredes eorum itidem causa cognita, quamvis Iulianus in heredem magistratus non putaverit tribuendam actionem cum idem heredem iudicis, qui litem suam fecisset, teneri existimaverit. Sed utrumque contra et, cum heres magistratus teneatur et iudicis non teneatur. et magistratus III non ut tutores tenentur: denique in bonis eorum privilegium cessare procul dubio est. Questionis fuisse, ut sponsores an potius ut fideiussores deberent teneri. et Iulianum quidem ut fideiussores conveniendos putasse, Marcellum vero magis sponsores locum optinere apud Iulianum notare. Marcelli sententiam ratione iuvare negari non posse: sufficere enim, si in locum eorum succedant, quos accipi neglexerunt vel quos minus idoneus acceperunt.”⁶⁴

A szöveg hely nyers fordítását az alábbiak szerint lehet megkísérelni:⁶⁵ „[Ha] a gyámok viszonyai miatt nem lehetett kielégíteni [a gyámoltat], az isteni Pius előírta ugyanannak a keresetnek causa cognita ellenük és örökösök ellen történő megadását, szintén causa cognita, jöllehet Iulianus a magistratus örökösök ellen nem vélte megadni a keresetet, bár magának a iudex, qui litem suam fecit-nek örökösök felelősségre vonhatóan tartotta. De mindkettő fordítva van, mert a magistratus örökösök tartozik, s a bírónak nem. És a magistratusok nem úgy felelnek, mint a gyámok, sőt a javaikban a privilegium kétség kívül elmarad. Felmerül a kérdés, hogy sponsoresként, vagy inkább fideiussoresként kötelesek-e felelni. És Iulianus úgy véli, hogy bizonyára fideiussoresként kell őket perelni. Marcellus szerint mégis inkább sponsores számba mennek, ahogy Iulianus megjegyzi. Nem lehet megtagadni Marcellus sententiájának a támogatását: elegendő ugyanis, ha annak a [kezesnek] helyébe lépnek, akinek az elfogadását elhanyagolták, vagy kevésbé alkalmasat fogadtak el.”

A fragmentumból több információ is kiolvasható a *magistratusok* felelősségére, illetve az *actio subsidiariá*ra vonatkozóan. Egyrészt új információként jelenik meg, hogy az *actio subsidiariá*t mind a *magistratusok* örökösökkel szemben, mind magukkal a *magistratusok*kal szemben csak *causa cognita* adták meg.⁶⁶ A *causae cognitio* elsősorban valószínűleg arra a kérdésre vonatkozott, hogy a gyámolt a gyámjával szemben indított-e már keresetet, s a végrehajtás a gyámmal szemben (legalább részben) eredménytelen volt-e.⁶⁷ *Levy* szerint a per *in iure* szakaszában előzetesen két dolgot is meg kellett vizsgálni. Egyrészt – mivel az örökösök felelőssége ugyanúgy szubsziárius volt, mint a *magistratusok*é – azt, hogy a gyámolt előzetesen megkísérelte-e a gyámjával stb. szembeni végrehajtást, másrészt vizsgálendő volt, hogy a *magistratusok* elkövettek-e valamilyen mulasztást a gyámrendelés során. Ilyen lehetett, ha elmulasztották a kezes állíttatását, vagy nem megfelelő kezeset állíttattak.⁶⁸

A szöveg helyben szó van továbbá az ellentétes álláspontok ismertetéséről a tekintetben, hogy a *magistratusok* örökösök ellen megindítható volt-e az *actio subsidiaria*. *Ulpianus* arról tájékoztat,

61 LEVY, Privatstrafe und Schadensersatz 44.

62 A fragmentumról lásd részletesen: LENEL, Zwei neue Bruchstücke 922–936.; LENEL, Neue Bruchstücke aus Ulpian Disputationen 416–418.

63 *Lenel* rekonstrukciós kísérlete szerint ezt a részt a következőképpen lehet kiegészíteni: „magistratus ita demum pupillo teneri, si excussis”, s szerinte ezek a sorok már egyértelműen a fragmentum következő részében tárgyalt *actio subsidiariá*ra utalnak. Lásd: LENEL, Zwei neue Bruchstücke 931.

64 LENEL, Neue Bruchstücke aus Ulpian Disputationen 417–418.

65 Saját fordítási kísérlet.

66 LENEL, Neue Bruchstücke aus Ulpian Disputationen 418.

67 LENEL, Zwei neue Bruchstücke 932.

68 LEVY, Privatstrafe und Schadensersatz 44.

hogy első alkalommal *Antoninus Pius* adta meg ezt a keresetet a *magistratusok* örökösivel szemben. Valamivel korábban *Iulianus* még úgy gondolta, hogy a *magistratusok* örökösivel szemben nem lehet megadni ezt a keresetet, a *iudex qui litem suam fecit* örökösei ellen viszont indítható kereset. *Ulpianus* azonban *Iulianus* ellenében akként foglal állást, hogy ez fordítva igaz, vagyis a *iudex* örökösei ellen nem lehetett keresetet indítani, a *magistratusok* örökösivel szemben viszont igen.⁶⁹

A fragmentum második felében az a kérdés kerül előtérbe, hogy a *magistratusok*nak *sponsorokként* vagy *fideiussorokként* kell-e inkább felelni. *Iulianus* szerint *fideiussorokként*, *Marcellus* szerint pedig a *sponsorokként*. *Marcellus* azzal érvel, hogy elegendő, ha a *magistratusok* olyan kezes helyébe lépnek (a felelősség szempontjából), akinek az állíttatásáról nem gondoskodtak, vagy amilyen típusú kezesként alkalmatlan személyt fogadtak el, s ezt az érvelést *Ulpianus* is logikusnak tartja. A fragmentum azonban nem maradt ránk végig, így nem tudhatjuk pontosan, mi volt *Ulpianus* végleges állásfoglalása ebben a kérdésben.

Lenel interpretációja szerint *Ulpianus* a *Iulianus* és *Marcellus* közötti vitáról számol be, amely arra vonatkozott, hogy a *magistratusok*at *fideiussorokként* vagy *sponsorokként* kell-e kezelni. *Marcellus* érvelése *Lenel* szerint könnyen érthető. A *magistratusok*nak a *cautio rem pupilli salvam fore* során általában csak *sponsorok* állításáról kellett gondoskodni. A *magistratusok* leggyakoribb mulasztása a gyámrendelés kapcsán – amely egyúttal az *actio subsidiaria* megadásának alapjául szolgált – általában az volt, hogy vagy teljesen elmulasztották ennek a *cautio*nak az elrendelését, vagy alkalmatlan kezeseket fogadtak el. *Marcellus* ezért úgy véli, hogy elég, ha a *magistratusok* azon *sponsorok* helyébe lépnek, akiknek az állíttatását elmulasztották. S mivel a *sponsio* esetében a kezesi kötelezettség nem száll át a kezes örökösire, ha a *magistratusok* elmulasztják a megfelelő kezes állítását, úgy kell felelniük, mint a kezes felelt volna, ebből következik, hogy a kötelezettség a *magistratusok* örökösire sem száll át. S *Ulpianus* ezt az érvelést meggyőzőnek tartja, még akkor is, ha *Ulpianus* egyébként – *Antoninus Pius* *constitutio*jára hivatkozva – valószínűleg más véleményen van a kötelezettség örökösökre történő átszállása tekintetében. Ugyanis *Marcellus* álláspontja összeegyeztethetetlen *Antoninus Pius* azon döntésével, hogy a felelősség a *magistratus* örökösire is át kell, hogy szálljon.⁷⁰

Levy viszont úgy véli, hogy a strasbourg fragmentum második felében már nem arról a kérdéstről van szó, hogy a *magistratus* örökösivel szemben megindítható-e az *actio subsidiaria*, hanem valószínűleg inkább a több személy együttes felelősségének kérdéséről.⁷¹ *Levy* szerint ugyanis a strasbourg fragmentum második felében olvasható, *Iulianus* és *Marcellus* közötti vita (arról, hogy a *magistratusok*nak *sponsorokként* vagy *fideiussorokként* kell-e inkább felelni) tárgya valószínűleg nem a *magistratusi* felelősség örökösökre történő átszállása volt – ahogy ezt *Lenel* gondolja –, hanem a több adós felelőssége. Szerinte ugyanis a passzív öröklődés kérdésének tárgyalása már az előző részben (fr. 11) lezárásra került. Másrészt pedig – emeli ki *Levy* –, ha továbbra is az öröklés kérdése lenne a fr. 12 tárgya, akkor *Iulianus* álláspontja ellentmondásos lenne, ugyanis ha a fr. 12-ben

69 *Iulianus* véleményét, mely szerint a *iudex, qui litem suam fecit* örökösei felelnek a *iudex* magatartásából eredően, *Ulpianus* egy másik, a *Digestá*ban szereplő szöveghelyben is elveti: D.5,1,16 *Ulpianus 5 ad ed.*: “*Iulianus autem in heredem iudicis, qui litem suam fecit, putat actionem competere: quae sententia vera non est et a multis notata est.*” *Ulpianus* ebben a fragmentumban arról tudósít, hogy *Iulianus* véleménye szerint a kereset annak a bírónak az örökösivel szemben is megadásra kerül, aki a pert magáévá tette (*iudex, qui litem suam fecit*). Ez a nézet azonban szerinte nem helyes és sokan kifogásolták azt. Lásd: LENEL, Zwei neue Bruchstücke 931.

70 LENEL, Zwei neue Bruchstücke 931–932.; LENEL Neue Bruchstücke aus Ulpian Disputationen 418.; D.27,8,6.

71 LEVY, Die Konkurrenz 306–309.

a *fideiussorok* analógiája mellett foglal állást a *sponsorokéval* szemben, akkor, ha ezt a felelősség örökösökre történő átszállása tekintetében következetesen végig szeretné vezetni, az örökösök felelőssége mellett kellene állást foglalnia, nem pedig az ellen, ahogyan arról a fr. 11 tudósít.⁷²

Levy úgy véli, hogy a strásburgi fragmentumnak ebben a részében valószínűleg inkább arra a kérdésre keresik a választ, hogy – mivel a *magistratus municipales* szükség szerint mindig ketten feleltek a gyámrendelésért – hogyan oszlik meg a felelősség a *magistratusok* között: a *fideiussorok* vagy a *sponsorok* mintájára? Levy szerint a *Marcellusra* vonatkozó elismerő állásfoglalásból még nem derül ki, hogy hogyan döntött *Ulpianus*, mert a fragmentum még a kérdés megválaszolása előtt megszakad. Levy azonban valószínűnek tartja, hogy *Ulpianus Iulianus* álláspontjával értett egyet, mert az felelt meg jobban a „modern” méltányossági elvárásoknak.⁷³

Levy szerint az a tény, hogy bár az *actio subsidiaria* egy büntetőkereset, mégis *eadem res-re* megy a *poenalis actiók* esetében szokásos kumuláció helyett, azzal magyarázható, hogy a kereset elsődleges célja a gyámolt megtérítési igényének érvényre juttatása volt, amely abból keletkezett, hogy „*ita demum competit, si univērsis excussiois facultatibus tutorum satis ei fieri non potuerit*”⁷⁴ mert a *magistratusok* a gyámokkal nem állítottak *sponsorok*at, vagy nem megfelelő *sponsorok*at állítottak. Az *actio subsidiaria* a gyámolt érdekét helyezte előtérbe, és a gazdasági célja az volt, hogy a *magistratusok* a hiányzó, vagy alkalmatlan *sponsorok* helyett feleljenek. *Antoninus Pius* pedig annak a lehetőségét is figyelembe vette, hogy a *magistratusok* *fideiussorok*ként feleljenek, annak érdekében, hogy az örökösök felelősségét korlátozott mértékben bevezesse.⁷⁵

4. Az örökösi felelősség feltételei

Arra, hogy az örökösök mely feltételek fennállása esetén voltak perelhetők, az alábbi forrásokból lehet következtetni.

Ulpianus a strásburgi fragmentum mellett egy másik szöveghelyben is *Antoninus Pius* rendelkezésére hivatkozik, amikor megállapítja, hogy a *datio tutoris* hiányosságaiért a *magistratusok* örököseinek is felelnie kell: „*Quod ad heredem magistratus pertinet, exstat divi Pii rescriptum causa cognita debere dari actionem: nam magistratus si tanta fuit negligentia, ut omnem cautionem omitteret, aequum est haberi eum loco fideiussoris, ut et heres eius teneatur: si vero cavet et tunc idonei fuerunt et postea desierunt, sicut et ipse magistratus probe recusaret hanc actionem, ita et heres multo iustius. Novissime non alias ait in heredem actionem dandam, quam si evidenter magistratus cum minus idoneis fideiussoribus contrahunt.*”⁷⁶

72 LEVY, Die Konkurrenz 305–307.

73 LEVY, Die Konkurrenz 307–309.

74 Levy rekonstrukciós kísérlete a strásburgi fragmentum hiányzó részei vonatkozásában. Lásd: LEVY, Die Konkurrenz 305.

75 LEVY, Die Konkurrenz 305–306.

76 D.27,8,6, *Ulpianus 1 ad ed.*

Ulpianus ebben a fragmentumban arról tudósít, hogy *Antoninus Pius rescriptuma* értelmében a *magistratus* örökösével szemben „*causa cognita*” meg kell adni a keresetet.⁷⁷ Mert ha a *magistratus* hanyagsága olyan nagy volt, hogy a biztosíték nyújtásának valamennyi formáját figyelmen kívül hagyta, akkor úgy igazságos, hogy úgy tekintsenek rá, mintha *fideiussor* lenne, s így az örököse is felel.⁷⁸ Ha azonban megígértette a biztosíték nyújtását és a kezesek eredetileg fizetőképeseek voltak, de később már nem tudtak fizetni, akkor ugyanúgy, ahogy a *magistratus* maga is alappal kifogást emelhetne a vele szembeni kereset ellen, az örököse ezt még inkább joggal megteheti. Végül a keresetet minden esetben meg kell adni az örökösökkel szemben, ha a *magistratus* nyilvánvalóan nem kellően fizetőképese személyeket fogadott el kezesként.⁷⁹

A szöveghelyből kiolvasható az örökösi felelősség néhány feltétele is. Az első, hogy a kereset megadására *causa cognita* került sor,⁸⁰ vagyis csak annak előzetes vizsgálatát követően, hogy a gyámolt indított-e már pert a gyámjával szemben, s hogy utóbbi legalább részben fizetésképtelen volt-e. Továbbá a *magistratus* örökösei csak abban az esetben feleltek a *magistratus* gyámrendeléssel kapcsolatos hiányosságaiért, ha a *magistratus* dolózusan, vagy súlyos gondatlansággal járt el.⁸¹ Így például, ha nem követelt biztosítékot a gyámtól, vagy nyilvánvalóan fizetésképtelen kezeseket fogadott el a gyám kezesként. Ha viszont a *magistratus* megfelelően járt el a gyámrendelés során, az elvárásoknak megfelelően követelt biztosítékokat, és fizetőképese kezeseket fogadott el, s utóbbiak – előre nem láthatóan – csupán később váltak fizetésképtelenné, akkor sem a *magistratus*, sem pedig az örökösei ellen nem indíthatja meg a volt gyámolt az *actio subsidiariát*. Bár explicite nincs a szöveghelyben, a kontextusból arra lehet következtetni, hogy a *magistratus* örökösei a *magistratus* enyhe gondatlansága esetén nem feleltek a gyámoltnak a *magistratus* mulasztásaiért.⁸²

Ezt a feltételezést igazolja az alábbi, *Alexander Severustól* származó *rescriptum* is: „*In heredes magistratus, cuius non lata culpa idonee cautum pupillo non est, non solet actio dari.*” (224)⁸³ A szöveghely értelmében a *magistratus* örökösével szemben, ha a *magistratus* terhére azzal kapcsolatosan, hogy a gyámoltnak nem rendelt megfelelő biztosítékot, nem állapítható meg súlyos gondatlanság (*culpa lata*), nem szoktak keresetet adni.⁸⁴ Vagyis ha a *magistratus* nem kötelezte

77 LENEL, Zwei neue Bruchstücke 932.

78 Ilyen súlyos hanyagság esetén tehát *Ulpianus* szerint a fejlett kezesség, a *fideiussio* szabályait kell alkalmazni a *magistratusi* kötelezettségnek az örökösökre történő átszállása kérdésében. Mivel a *fideiussióból* származó kötelezettség nem szűnt meg a kezes halálával, a dolózus, vagy *culpa latával* elkövetett mulasztásból származó kötelezettség a *magistratus* örökösait is terhelte. (Lásd: JAKAB: Adalékok 201.) Megemlítendő, hogy bár *Carbone* elismeri, hogy ezen szöveghely alapján a *magistratus municipales satisdatióra* vonatkozó abszolút kötelezettségére lehetne következtetni, szerinte más szöveghelyek alapján mégis az a következtetés vonható le, hogy a *magistratus*oknak nem volt feltétlen kötelezettségük, hogy a *satisdatióra* kényszerítsék az általuk rendelt gyámot. Lásd: CARBONE, Satisfatio tutoris 136–138.

79 *Lenel* szerint a *Digestában* történő elhelyezése alapján elképzelhető, hogy a szöveghely valóban a *cautio rem pupilli salvam fore* elmulasztásáról, s így a *magistratus*szal szemben megadható *actio subsidiariát*ról szól, de szerinte az sem kizárt, hogy a *magistratus* várossal szembeni felelőssége, és a *cautio rem publicam salvam fore* elmaradása, illetve a *magistratus*nak az *edictum de damno infectiból* származó felelőssége képezi a tárgyát. Vö.: LENEL, Beiträge 26–27.

80 LENEL, Zwei neue Bruchstücke 932.

81 GLÜCK, Pandecten 30, 1, 419–420.

82 RUDORFF, Das Recht der Vormundschaft III 164–165.; GLÜCK, Pandecten 30, 1, 420.

83 C.5,75,2, *Imperator Alexander Severus*.

84 *Lenel* bár nyelvi kifogástalannak tartja a szöveghelyet, a „*non lata*” vonatkozásában interpolálnak

megfelelő, ill. elegendő biztosíték nyújtására a leendő gyámot, de ezt nem szándékosan, vagy súlyos gondatlansággal tette, akkor a gyámmal szembeni kötelezettsége nem száll át az örököseire.

A következő vizsgálandó kérdés, hogy mi lehetett ennek az oka? A válaszhoz a következő császári rendelet vihet közelebb: „*Heres tutoris ob neglegentiam, quae non latae culpae comparari possit, condemnari non oportet, si non contra tutorem lis inchoata est neque ex damno pupilli lucrum captatum aut gratiae praestitum sit.*” (197)⁸⁵A rendelet értelmében a gyámok örököseit nem lehet marasztalni egy olyan gondatlanság miatt, amely a *culpa lata*val nem tehető egyenlővé, ha (a gyámmal szemben még nem indította meg a pert, ill. a gyámmal szemben még nem húztak hasznot, vagy nem gazdagodtak. Vagyis *Septimius Severus* rendeletében megállapításra kerül, hogy a gyám örököseit (a fenti kivételektől eltekintve) csak a gyám szándékos károkozása vagy súlyos gondatlansága esetén lehetett perelni.

Ezzel a ténnyel összefüggésben ad *Ulpianus* választ arra a kérdésre, hogy a *magistratusok* örököseivel szemben miért csak a *magistratus* szándékos vagy súlyos gondatlan magatartása esetén lehetett pert indítani: „*Non similiter tenentur heredes magistratum, ut ipsi tenentur: nam nec heres tutoris neglegentiae nomine tenetur. Nam magistratus quidem in omne periculum succedit, heres ipsius dolo proxima culpa succedaneus est.*”⁸⁶ *Ulpianus* megállapítja, hogy a *magistratus* örökösei nem ugyanúgy felelnek, mint a *magistratus*, mert a gyám örökösei sem felelnek a gondatlanság miatt. Bár a *magistratus* a teljes felelősség terheli, az örököseire csak az a kötelezettség száll át, amelyik a *dolus*hoz közel álló *culpából* (vagyis a *culpa lata*ból) ered.

Ebben a szöveghelyben egyben kiemelésre kerül az indok is, amely miatt a *magistratus* örököseire csupán akkor száll át a *magistratus* kötelezettsége, ha az dolózan (ill. *culpa lata*val) járt el, s ez az ok abban áll, hogy a gyám örökösei is csupán a *dolus*ért (*culpa lata*ért) feleltek.⁸⁷ Ez a döntés véleményem szerint azzal a ténnyel állhat összefüggésben, hogy – mint ahogy ez már említésre került – a *magistratusok*nak a gyámrendeléssel kapcsolatos súlyos mulasztásukért kezessként (*fideiussor*) kellett felelniük. A kezések kötelezettsége viszont (a fejlett kezességre jellemző járulékos jelleg miatt) nem lehetett súlyosabb, mint a főadósé. Ebben az esetben tehát a gyám tekinthető főadósnak. S így, ha a gyám örököse csupán a gyám *dolusa* esetén felel, akkor a *magistratus* (kvázi kezés) örököseinek felelőssége sem lehet súlyosabb.⁸⁸

5. Összegzés

Összefoglalván az eddigieket tehát megállapítható, hogy a municipális *magistratusok* gyámrendeléssel kapcsolatos szubszidiárius felelőssége eredetileg valószínűleg döntően deliktuális jellegű volt, ugyanakkor a velük szembeni keresetindítás célja elsődlegesen az volt, hogy csökkentse a gyámmal szembeni kötelezettségek súlyosságát. E célból vezérelve azonban a kereset deliktuális jellege több szempontból is relativizálódott, s egyúttal az *actio subsidiaria* inkább kvázideliktuális jellegűvé vált. E sajátos módon elsődleges céllá váló vagyoni megtérítési célt szolgálta többek között az *actio subsidiaria*nak a *magistratusok* örököseivel szembeni meg-

tartja azt. Lásd: LENEL: *Culpa lata* 269. *Binding* ezzel szemben a szöveghely klasszikus eredete mellett foglal állást. Lásd: BINDING, *Culpa* 16.

85 C.5,54,1, *Imperatores Severus, Antoninus*.

86 D.27,8,4, *Ulpianus 3 disp.*

87 D.26,7,39,6; C.5,54,1; KÜBLER, *Die Haftung 183–185.*; KASER – KNÜTEL – LOHSE, *Römisches Privatrecht* 381.

88 KÜBLER, *Die Haftung* 213–214.

indíthatósága is. Ennek lehetőségét a császár pedig azzal az indokkal támasztotta alá, hogy a *magistratus*oknak a gyámrendelés hiányosságaiért mintegy a gyám kezeseiként kellett felelniük.

Ugyanakkor mivel a *fideiussorok* felelőssége nem lehetett súlyosabb a főadósénál, azaz jelen esetben a gyáménál, s mivel a források tanúsága szerint magának a gyámnak az örökösei sem feleltek a gyám enyhe gondatlansága miatt, a *magistratus* örököseire is csupán akkor szállt át a *magistratus* felelőssége, ha a *magistratus* dolózsán, vagy az azzal megközelítőleg egyenértékű *culpa latával* járt el a gyámrendelés során.

A fentiekben felvázolt folyamat, vagyis az, ahogy a gyámrendelésért felelős *magistratusok* örököseinek felelőssége alakult, kiváló példája annak, hogy a rómaiak az egyes jogi problémák megoldásánál nem mindig szigorú dogmatikai kategóriák keretein belül jártak el, hanem bizonyos esetekben rugalmas átmenetet alkalmaztak a különböző dogmatikai megoldások között, ha ez által a társadalmi igényeknek és a jogpolitikai érdekeknek jobban meg tudtak felelni.⁸⁹ Így válhatott – a gyámoltak vagyoni érdekeinek fokozottabb védelme céljából – lehetővé az is, hogy a *poenalis actio subsidiariával* kamatot is követeljenek a *magistratustól*, vagy hogy szükség esetén annak örökösével szemben is fellépjenek.

Felhasznált irodalom

- ALBERTARIO, Emilio: Dell' «actio subsidiaria» concessa al minore contro i magistrati. Studi dell' Istituto di Esercitazioni nelle scienze giuridiche e sociali della R. Università di Pavia. Pavia 1912
- ALBERTARIO, Emilio: Studi di diritto romano III. Milano 1936
- BABUSIAUX, Ulrike: Klage aus Vornundschaft (*actio tutelae*): In: BABUSIAUX, Ulrike et al. (szerk.): Handbuch des Römischen Privatrechts II. Tübingen 2023, 2400–2440.
- BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: Római magánjog. Budapest 2023¹⁰
- BESSENYŐ, András: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Budapest – Pécs 2003³
- BINDING, Karl: Culpa. Culpa lata und culpa levis. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung. 1918, 39. évf. 1–35.
- BRUGI, Biagio: Dell' azione sussidiaria in Teofilo 1, 24, 2. In: Mélanges Paul Frédéric Girard. Études de droit romain dédiées à M. P. F. Girard. Paris 1912, 143–144.
- CARBONE, Mariateresa: Satisfatio tutoris: Sull'obbligo del tutore di garantire per il patrimonio del pupillo. Milano 2014
- CARBONE, Mariateresa: Tutori magistratuali ed esonero dalla satisfatio in Gaio e in Giustiniano. Teoria e Storia del Diritto Privato 2017/X. sz. 1–28.
- CARBONE, Mariateresa: Un intervento del Senato in tema di libertas ed hereditas disposte per fideicommissum, In: Studi per Giovanni Nicosia II. Milano 2007, 247–268.
- CHEVREAU, Emmanuelle: The Evolution of Roman Guardianship through the Mechanism of excusatio tutelae, In: YIFTACH, Uri – FARAGUNA, Michele (szerk.): Ancient Guardianship: Legal Incapacities in the Ancient World. Legal Documents in Ancient Societies VI. Graeca Tergestina Storia e Civiltà 4. Trieste 2017, 189–202.

89 Hasonló következtetésre jutott a magyar *interpolatiokutatás* legnevesebb képviselője, *Személyi Kálmán* is, aki szerint a klasszikus kori jogfejlődés legfőbb mozgatóereje a jogpolitika volt. Úgy véli, hogy „a klasszikus római jog valóban *ars aequi et boni*, amelyben tudományos következetesség nem fojtogatja a jogérzéklet, mint a bizantin fejlődési szakaszban.” Lásd: SZEMÉLYI, Az interpolatios kutató módszer 81.

- ERMAN, H.: Eine römisch–ägyptische Vormundschaftssache. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1894, 15. évf. 241–255.
- FIEBIGER, Otto – LIEBENAM, Wilhelm: Duoviri. In: WISSOWA, G. (szerk.): Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE) 5. Stuttgart 1905, 1798–1842.
- FÖLDI András: A kvázideliktuális felelősség a római jogtól napjainkig. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae 2003/ XL. sz. 341–350.
- FÖLDI András: Appunti sulla categoria dei quasi-delitti. In: FÖLDI András: Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private Law. Budapest 2023, 427–446.
- FÖLDI András: Die sogenannte quasideliktische Haftung vom römischen Recht bis zur Gegenwart. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, Tomus XLIV. Budapest 2004, 279–291.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Pécs 2023²⁷
- GALABOFF, Nikola Georgia: Die Palingenesie der römischen Vormundschaftsgesetze. Frankfurt am Main 2016
- GLÜCK, Christian Friedrich: Ausführliche Erläuterung der Pandecten, 30. Theils, 1. Abteil. Erlangen 1829
- GRELLE, Francesco: La datio tutoris dei magistrati municipalis. In: Gli Statuti Municipali, A cura di Luigi Capogrossi Colognesi e Emilio Gabba. Pavia 2006, 411–442.
- GUZMÁN, Alejandro: Dos estudios en torno a la historia de la tutela romana. Pamplona 1976, 27–131.
- HAVAS László – NÉMETH György – SZABÓ Edit: Római történeti kézikönyv. Budapest 2001
- HÄHNCHEN, Susanne: Vormundschaft (*tutela*) und Pflegschaft (*cura*). In: BABUSIAUX, Ulrike et al. (szerk.): Handbuch des Römischen Privatrechts I. Tübingen 2023, 780–805.
- ILLÉS Imre Áron: A lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye), Documenta Historica 77., Szeged 2007
- JAKAB Éva, Adalékok az állam kárfelelősségének történeti gyökereihez. In: Kovács Éva Margit (szerk.): Ünnepi kötet a 65 éves Imre Miklós tiszteletére. Budapest 2020, 191–203.
- JAKAB Éva: Vis ac potestas. Gyámi vagyongazdálkodás a klasszikus római jogban. In: GÖRÖG Márta – HEGEDŰS Andrea (szerk.): Lege duce, comite familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára. Szeged 2017, 199–211.
- JAKAB Éva: Vormundschaft in lateinischen tabulae. In: YIFTACH, Uri – FARAGUNA, Michele (szerk.): Ancient Guardianship: Legal Incapacities in the Ancient World. Legal Documents in Ancient Societies VI. Graeca Tergestina Storia e Civiltà 4. Trieste 2017, 203–220.
- KARLOWA, Otto: Römische Rechtsgeschichte I. Leipzig 1855
- KASER, Max: Das römische Privatrecht I: Abschnitt. München 1971²
- KASER, Max: Das römische Privatrecht II. Abschnitt: Die nachklassischen Entwicklungen. München 1975²
- KASER, Max – KNÜTEL, Rolf – LOHSE, Sebastian: Römisches Privatrecht. München 2017²¹
- KRUSE, Thomas: Governmental Control of Guardianship over Minors in Roman Egypt. In: YIFTACH, Uri – FARAGUNA, Michele (szerk.): Ancient Guardianship: Legal Incapacities in the Ancient World. Legal Documents in Ancient Societies VI. Graeca Tergestina Storia e Civiltà 4. Trieste 2017, 175–188.
- KÜBLER, Bernhard: Ferrini Contardo, Sulle fonti delle 'Istituzioni' di Giustiniano, (rec.). Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1902, 23. évf. 508–525.
- KÜBLER, Bernhard: Die Haftung für Verschulden bei kontraktähnlichen und deliktähnlichen Schuldverhältnissen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1918, 39. évf. 172–223.

- LENEL, Otto: Beiträge zur Kunde des Edicts und der Edictcommentare. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1881, 2. évf. 14–82.
- LENEL, Otto: Culpa lata und culpa levis. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1907, 38. évf. 263–289.
- LENEL, Otto: Das Edictum Perpetuum. Leipzig 1927³, 540–541.
- LENEL, Otto: Neue Bruchstücke aus Ulpian's Disputationen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1903, 24. évf. 416–418.
- LENEL, O[tto]: Zwei neue Bruchstücke aus Ulpian's Disputationen. In: Sitzungsberichte der Königlich-preussischen Akademie der Wissenschaften, 2. Halbband. 1903 Berlin, 922–936.
- LEVY, Ernst: Die Haftung mehrerer Tutoren. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1916, 37. évf. 14–88.
- LEVY, Ernst: Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht I. Berlin 1918
- LEVY, Ernst: Privatstrafe und Schadensersatz im klassischen römischen Recht. Berlin 1915
- MÉSZÖLY Gedeon: Justinianus császár Institutiói négy könyvben. Budapest 1939
- MITTEIS, Ludwig: Über die Kompetenzen zur Vormundsbestellung in den römischen Provinzen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1908, 29. évf. 390–403.
- MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: Római jog. Szeged 2015
- NÖRR, Dieter: Zur Palingenesie der römischen Vormundschaftsgesetze. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 2001, 118. évf. 1–72.
- PERNICE, Alfred: Labeo II, 2 Abt. Halle 1895²
- PÓKECZ KOVÁCS Attila: A principátus közjoga. Budapest–Pécs 2016
- PÓKECZ KOVÁCS Attila: A római közigazgatás Claudius uralkodása idején (Kr. u. 41–54). JURA 2015/1. sz. 100–110.
- PÓKECZ KOVÁCS Attila: Róma városának közigazgatása a principatus korában. JURA 2015/2. sz. 100–108.
- RAMPAZZO, Natale: La «nominatio» e la responsabilità dei magistrati municipali. Index 2011/39. sz. 363–378.
- ROTONDI, Giovanni: Dolus ex delicto e dolus ex contractu nelle teorie bizantine sulla trasmissibilità delle azioni. In: ALBERTARIO, Emilio (szerk.): Scritti giuridici. Studii sul diritto romano delle obbligazioni II. Milano 1922, 371–410.
- RUDORFF, Adolf August Friedrich: Das Recht der Vormundschaft I. Berlin 1832
- RUDORFF, Adolf August Friedrich: Das Recht der Vormundschaft III. Berlin 1834
- SACHERS, Erich: Tutela. In: MITTELHAUS, Karl – ZIEGLER, Konrat (szerk.): Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft 2. Reihe (R–Z), 7. Tributum bis Valerius (RE 7A/2), Stuttgart 1948, 1497–1599.
- SALLER, Richard P.: Patriarchy, Property and Death in the Roman Family. Cambridge 1994
- SCIUTO, Patrizia: I limiti alla competenza dei magistrati municipali in materia di datio tutoris. In: Studi per Giovanni Nicosia VII. Milano 2007, 349–392.
- SIKLÓSI Iván: Római magánjog I-II. Budapest 2021
- SIMSHÄUSER, Wilhelm: Iuridici und Munizipalgerichtsbarkeit in Italien. München 1973
- SZEMÉLYI Kálmán: Az interpolatios kutató módszer. Pécs 1929
- TALAMANCA, Mario: Istituzioni di diritto romano. Milano 1990
- ÚJVÁRI Emese: A magistratusok felelőssége a gyámrendelés kapcsán a császárkorban. Jog – Állam – Politika 2018/2. sz. 95–115.

- ÚJVÁRI Emese: Die Grenzen der magistratischen Haftung für die Vormundsbestellung. In: DARÁZS Lémárd – HERGER Cs. Eszter – JAKAB Éva – KARSAI Krisztina – KOMLÓSI László Imre (szerk.): Neue Grenzen: Humboldt-Kolleg Budapest 2018 = New Frontiers: Humboldt Kolleg Budapest, Budapest 2021, 146–167.
- ÚJVÁRI Emese: Die Haftung der Magistrate für die Vormundsbestellung im römischen Recht. Acta Humana 7. évf. 2019/4. sz. 43–68.
- ÚJVÁRI Emese: Közszolgálat és felelősség történeti aspektusból. A gyámrendelésre feljogosított szervek kárfelelőssége a római jogban. Budapest 2020
- ÚJVÁRI Emese: Obstrictus est pater quasi fideiussor pro filio. Az apa felelőssége hivatalnok fiának tevékenységéért a császárkori Róma municipiumaiban és coloniáiban. In: PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas. Budapest 2021, 1073–1086.
- VIGNERON, Roger – GUZMÁN, Alejandro: Dos estudios en torno a la historia de la tutela romana. Ediciones Universiad de Navarra. Pamplona 1976. (rec.). Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1978, 95. évf. 469–478.
- ZIEGLER, Konrat – SONTHEMEIER, Walther (szerk.): Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike 3. München 1979, 880–881.